

ERFGOED BRUSSEL

Een publicatie van het Brussels
Hoofdstedelijk Gewest

DOSSIER
PARKEN EN TUINEN

N°009
DECEMBER 2013

De restauratie van het Josaphatpark in Schaarbeek

EEN HINDERNISSENPARCOURS?

NICOLAS DE VILLENFAGNE
Zaakvoerder, Le Vostre S.P.R.L.

Hoe restaureert men een historisch park en geeft men het zijn vroegere luister terug? Dit artikel beschrijft het verloop van de restauratiecampagne van het Josaphatpark in Schaarbeek, vanuit het standpunt van de landschapsarchitect belast met de opvolging ervan. Vanaf het begin van de studiefase in 2001 tot het einde van de werken in 2008 hebben de mensen op het terrein de evolutie en de toekomst van dit historische openbaar park bevestigd. Dit gebeurde met de participatie van de inwoners, omdat hun actieve deelname onmisbaar is voor een goed resultaat en voor de duurzaamheid van een project van die omvang.

Maar eerst een stukje geschiedenis. Het Josaphatpark ligt in de gemeente Schaarbeek en werd begin 20ste eeuw aangelegd door landschapsarchitect Edmond Galopin, bijgestaan door ingenieur Louis Bertrand. Het park werd in 1974 beschermd bij koninklijk besluit maar werd in de loop der jaren door wildgroei opgeëist. Het uitzicht raakte belemmerd en er kon steeds minder licht de ruimte binnendringen, waardoor de oorspronkelijke landschappen nagenoeg volledig verdwenen. Een ongebreidelde plantengroei had ervoor gezorgd dat de winterharde planten en

bijna alle rots- en waterplanten waren verdwenen. Een grondige restauratie, te beginnen met kap- en uitdunwerk, was dus onvermijdelijk geworden, wilde men van het park opnieuw een aantrekkelijke wandelplek maken.¹ Speciale aandacht ging uit naar de speelpleinen (afb. 1), de petanqueterreinen, het gezondheidsparcours en het minigolfterrein dat René Pechère in 1954 aanlegde (afb. 2). Er kwam ook een picknickzone (afb. 3) en er werden drinkwaterfonteinen geplaatst. In totaal werden 12 gebouwen, 160 banken, 30 kunstwerken en rotspartijen en 18 beeldhouwwerken gerestaureerd.

De waterval in het laagste deel van de vallei, in 19de-eeuwse geest gerestaureerd door bureau Origin onder leiding van Barbara Pêcheur (A. de Ville de Goyet, 2013 © GOB).

Afb. 1

Klein park omgevormd tot ontmoetingszone (speelplein en picknickzone), opnieuw met het Josaphatpark verbonden door de aanleg van nieuwe wegen (A. de Ville de Goyet, 2013 © GOB).

De heraanleg van de site hield ook rekening met het huidige gebruik van het park en de verschillende circulatiesystemen (voetgangers, joggers, personen met beperkte mobiliteit, fietsers). In het Josaphatpark wilde men het tracé van een aantal wegen opnieuw bekijken. Dat heeft geleid tot de verbijdering van delen van wegen en de aanleg van andere wegen. De bedoeling was het wandelen aan te moedigen en de wildgroei van 'geïmproviseerde paden' van de laatste jaren te voorkomen. Dankzij het nieuwe landschappelijke tracé is de Ambassadeur Van Vollenhovenlaan (aan de westelijke grens van het park) een voetgangers- en fietszone geworden. Door de renovatie is de landschapsroute vergroot en is er een nieuwe noord-zuidverbinding ontstaan, die losstaat van de eigenlijke wandelroute. De toegang tot het park via de Azalealaan is veel beter zichtbaar geworden vanop de spoorwegbrug.²

Afb. 2

Het minigolfterrein aangelegd door René Pechère is nu gerestaureerd. Het ligt rond een centrale as en bezit een indrukwekkende verzameling planten. De aanplantingsplannen die R. Pechère had ontworpen, vergden echter te veel onderhoud. Na overleg met de DML en de KCML werd dit plan aangepast, evenwel rekening houdend met de variëteiten die R. Pechère had geselecteerd. Achter het minigolfterrein bevindt zich een groep esdoorns die het arboretum van het Josaphatpark vervolledigen (A. de Ville de Goyet, 2013 © GOB).

Afb. 3

Klein park omgevormd tot ontmoetingszone (speelplein en picknickzone) (A. de Ville de Goyet, 2013 © GOB).

HET JOSAPHATPARK IN SCHAARBEEK

De belangrijkste groene zone in Schaarbeek dankt haar ontstaan aan de wens van Leopold II om de verkaveling van een groot domein te beletten. Rond 1898 wilde de eigenares van het Josaphatdomein dit immers verkavelen tot opbrengstgronden, terwijl er ook plannen waren om deze wijk om te vormen en een ringlaan aan te leggen. Leopold II spoorde de gemeente ertoe aan het goed te ontegenen. Het college van burgemeester en schepenen ging daar uiteindelijk in 1904 op in. Om het groene uitzicht vanop de hoogten te bewaren liet ingenieur Victor Besme het plan samengaan met erfdiensbaarheden die elke bebouwing aan de randen van het park verboden.

De verplichting van de gemeente om het park eeuwig te behouden en te onderhouden werd bevestigd door een overeenkomst die de Belgische staat en de gemeente op 4 april 1907 sloten. Schaarbeek zette zich trouwens hard in om zijn openbare wandelpark te verfraaien en verdrievoudigde de oorspronkelijke oppervlakte (6 hectare) door middel van diverse aankopen. Het Josaphatpark, aangelegd door tuinarchitect Edmond Galoppin, bijgestaan door ingenieur Louis Bertrand, werd in juni 1904 ingehuldigd. De Josaphatvallei zou haar naam in 1574 hebben gekregen toen een pelgrim bij zijn terugkeer uit het Heilig Land een gelijkenis met de Hof van Olijven meende te zien.

Het park biedt geen eenvormig uitzicht. Het wordt doorsneden door verscheidene wegen en een spoorlijn en omvat drie zones, verspreid over een oppervlakte van 20 hectare. In het noorden, tussen de Lambermontlaan, de Louis Bertrandlaan en de Algemeen Stemrechtlaan, is de ruimte vooral bestemd voor sport en

spel. Wat zuidelijker vindt men het populairste deel van het park, met het grote grasperk voor boogschieten. Het centrale gedeelte is ontegensprekelijk het schilderachtigste deel van het park gebleven. Het is heuvelachtig en werd aangelegd als een 'Engelse' openbare wandelplaats. De derde zone wordt gevormd door drie vijvers. De laatste vijver geeft uit op een schilderachtige rotsparthij waar een beekje als een waterval stroomt. Het park wilde – naar de encyclopedische geest van de 19de eeuw – eveneens een planten- en dierentuin zijn. Een plantentuin is het gebleven, dankzij enerzijds de verscheidenheid van boomsoorten (linde, beuk, esdoorn, eik, es, berk, plataan, magnolia, trompetboom, zwarte den, meidoorn, iep, kastanje, Canadese populier ...) en anderzijds de aanwezigheid van zeldzame soorten zoals de moerascipres of de tulpenboom. Een grote plataan in het park staat bekend als een van de opmerkelijkste bomen van België.

Een dierentuin is het Josaphatpark ook gebleven, want het bezit een zeer groot aantal neerhofdieren (eenden, pauwen, ganzen, waterhoenen, parelhoenen ...) en een duiventil. Onder het twintigtal beeldhouwwerken dat de bochtige paden siert, vermelden we de borstbeelden van de dichter Emile Verhaeren, de componist Henri Wetz, de dramaturg Nestor Detière en de schilder Léon Frédéric, naast enkele heel mooie bronzen beelden zoals 'De snoeier', 'Boreas', 'Assepoester' of de 'Minneborre' met zijn bron.

Notitie uit de Inventaris van het Natuurlijk Erfgoed van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest
(<http://bomen-inventaris.irisnet.be/>)

EEN RESTAURATIE MET EEN VISIE

De visie achter deze restauratie kan in twee woorden worden samengevat: openheid en veiligheid. Terwijl het Josaphatpark voorheen werd overwoekerd door een te hoge vegetatie die het uitzicht belemmerde, kan er nu veel meer licht door de structuurbeplantingen vallen, waardoor meer doorkijken ontstaan en het veiligheidsgevoel verhoogt. Voor deze ingrepen werd uiteraard ook rekening gehouden met het toekomstige onderhoud van het park door de gemeente Schaarbeek, die werd gepolst over haar reële onderhoudscapaciteit.

Het doel van de ingrepen was tweeledig: het herstel van de landschappen en landschapstaferelen, de waterpartijen, de wandelpaden en de pittoreske elementen die Edmond Galoppin had bedacht, en de restauratie van het door René

Pechère aangelegde minigolfterrein, het stadsmeubilair en de gebouwen.

Deze visie hield ook rekening met de toekomstige evolutie van het park, waarvan de aantrekkingskracht op het publiek moet worden bewaard en onderhouden. De wandelpaden werden hertekend, waardoor het park nu ook toegankelijk is voor personen met een beperkte mobiliteit, en er werden verscheidene speelpleinen en picknickzones aangelegd. Het park is niet langer louter een ceremoniële ruimte, maar is nu behalve een groene long in de stad ook een recreatieruimte geworden.

Achter het minigolfterrein zijn esdoorns geplant om het boserfgoed van het park te verrijken. Recent werden ook diverse opmerkelijke boomsoorten aangeplant, want voor de toekomstige generaties is het belangrijk dat in onze parken jonge bomen worden geplant.

DE VOORBEREIDENDE STUDIES EN HET ONTWERP

In 2001 vertrouwde het Brussels Hoofdstedelijk Gewest, middels de samenwerkingsovereenkomst Beliris³, deze belangrijke opdracht toe aan studiebureau Bgroup-Greisch en partners, waaronder JNC International als ontwerper, verantwoordelijk voor de studie en de opvolging van de werken in het park en aan het minigolfterrein. In dat kader verwezenlijkte JNC International met zijn medewerkers en partners tal van historische studies en studies *in situ* vooraleer een algemene overzichtschaets op te maken die de overheid kon overtuigen. Nog lang voor de start van de eigenlijke werkzaamheden in 2006 begon het avontuur van de restauratie van het Josaphatpark met de fase van de voorstudie.

Tijdens deze noodzakelijke eerste etappe voorafgaand aan de werken vond een groot aantal vergaderingen met de verschillende partners plaats: de bouwheer (Beliris), de gemeente Schaarbeek als eigenaar van en verantwoordelijke voor het beheer van het park, de Directie Monumenten en Landschappen (DML) en de Directie Stedenbouw (DS), de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen (KCML), die de beslissingen genomen met het oog op de restauratie van een beschermd park moet bekrachtigen, de studiebureaus Bgroup-Greisch, JNC International S.A., Origin en Agora als verantwoordelijken voor de studie en de opvolging van de werken, en ten slotte de veiligheidscoördinator belast met de coördinatie van de preventie van risico's op de werf. Tijdens deze vergaderingen moesten de interventies worden vastgelegd voordat de grafische en geschreven documenten met betrekking tot de overheidsopdracht voor deze werken werden uitgewerkt.

De grafische documenten en de plannen moeten de verschillende stadia van de werkzaamheden illustreren en bevatten alle elementen waarmee rekening moet worden gehouden bij de uitvoering van de vereiste restauratiewerken. Gezien hun technische en juridische belang moeten deze

documenten dus met de grootste zorg worden opgesteld. Via de geschreven documenten (bijzonder bestek, meetstaten ...) krijgen alle betrokken partijen een duidelijke beschrijving van de werken en hun impact en kan de onderneming die aan de overheidsopdracht voldoet volgens vooraf vastgelegde criteria worden gekozen.

Op basis van dit langdurige voorbereidende werk werd de stedenbouwkundige vergunning voor de restauratie van het park op 27 februari 2006 afgeleverd. Na de toekenning ervan werd de overheidsopdracht voor werken gelanceerd, waarna de onderneming werd aangeduid die met de uitvoering van de werken werd belast.

Afb. 4

Gedeelte van de promenade in het laagste deel van de vallei. De ondergroei langs de beek schept een speciale sfeer. Dankzij het rooien van bomen en de restauratie van de beek kan de wandelaar hier nu verschillende landschapstaferelen en gezichten op het park ontdekken (A. de Ville de Goyet, 2013 © GOB).

DE WERKZAAMHEDEN

In 2002-2003 begon een eerste reeks werkzaamheden met het oog op de renovatie van de paden binnen het park, de gazons en de trottoirs rond het park, en er werd meteen ook een aantal gevaarlijke bomen geveld. De eigenlijke restauratiewerken begonnen pas in 2006. In totaal waren er maar liefst elf verschillende werven voor de restauratie van het Josaphatpark, te beginnen met de eerste grondwerken, over de aanplantingen tot de renovatie van de gebouwen.

- Gezien de omvang van deze opdracht op een terrein van 22 hectare, en met het oog op een weloverwogen fasering van de werken, werd het park opgedeeld in vier zones, die overeenstemmen met de vier historische delen van het geheel:
1. het park in het laagste deel van het dal, dat Edmond Galoppin in 1904 aanlegde; dit omvat de meeste schilderachtige elementen van het park (afb. 4);
 2. het 'Jeugdperk', in 1914 aangelegd door Edmond Galoppin (afb.5a, 5b, 5c et 6);
 3. de boogschutterszone (afb. 7), opgehoofd bij de aanleg van de Lambertmontaan in 1922;
 4. het minigolfterrein, aangelegd door René Pechère en ingehuldigd in 1956.

Alles werd minutieus bestudeerd en

materiaalstalen werden aan alle partijen voorgelegd om het gebruik ervan op het terrein goed te keuren. De criteria hiervoor waren zowel esthetisch als technisch, maar met het oog op het behoud van het historische aspect van het park werd toch voornamelijk gekozen voor materialen die niet alleen de huidige maar ook de toekomstige toevloed van bezoekers zouden aankunnen.

De plannen werden ook stelselmatig aan de realiteit van de werfaangepast. Zo moest worden voorzien in een toegang voor personen met een beperkte mobiliteit in de lus van het wandelpad in het laagste deel van het dal. Ook de beplantingen moesten worden aangepast om het onderhoud ervan door de gemeente in de toekomst minder zwaar te maken. Al deze aanpassingen moesten door de DML en de KCML worden goedgekeurd.

CHRONOLOGIE VAN DE RESTAURATIE

2001 - 2002

Inschrijving van het project in de samenwerkingsovereenkomst Beliris - aanduiding van het studie bureau en aanvang van de studies.

2002-2003

Eerste fase van de werkzaamheden: restauratie van de trottoirs rond het park, speedkap.

2004 -2006

Fase van de aanvraag van de gecombineerde vergunning (openbaar onderzoek, overlegvergaderingen, advies van de KCML); ontvangst van de unieke vergunning en lancering van de overheidsopdracht voor werken; aanwijzing van de aannemers belast met de werken.

2006-2012

Fase van de eigenlijke werken.

Afb. 6

Speelplein - 'Schaarbeek-Bad', Josaphatpark ca. 1910 (Collectie Belfius Bank - Académie royale de Belgique © ARB-SPRB).

Afb. 5a, 5b, 5c

In het 'Jeugdparck' dat Edmond Galoppin in 1914 aanlegde: 'Schaarbeek-Bad' met zijn gerestaureerde badhokjes. Bemerkt de grootte van de bomen op de achtergrond! (A. de Ville de Goyet, 2013 © GOB).

Afb. 7

Gazon voor boogschieten. In het landschap is een opening aangebracht om vanuit het park zicht op de stad te bieden (A. de Ville de Goyet, 2013 © GOB).

De aannemer zorgde voor een afpaling op het terrein om de as of de grenzen van de werken of goederen volgens een inplantingsplan af te bakenen en om de niveaus, de nieuwe paden, de plaats van de aanplantingen, enzovoort vast te leggen.

Tijdens de wekelijkse werfvergaderingen - zonder de bijkomende vergaderingen voor specifieke problemen te vergeten - werd onder toezicht van Beliris over elk element overlegd. Met het oog op de totale transparantie rond alle beslissingen die zo werden genomen, werd na elke vergadering een verslag opgesteld dat aan alle partijen werd bezorgd. Dergelijke

verslagen spelen niet alleen een essentiële rol tijdens de werken maar ook nadien. Ze vormen immers een belangrijke geschreven getuigenis over de evolutie van de restauratiecampagne, de problemen die zijn gerezen, de ideeën die zijn geopperd en de beslissingen die zijn getroffen.

In theorie lijkt de voortgang van restauratiewerken iets heel makkelijk, maar de werkelijkheid ter plaatse is helemaal anders! De leveringstermijnen worden niet altijd nageleefd en de benodigde materialen blijken soms moeilijk te vinden omdat ze zo zeldzaam zijn. Zo moesten voor het minigolfterrein speciale lampen worden vervaardigd om

de aanblik van de vroegere verlichting te behouden. Gelukkig kwamen alle partijen goed overeen en probeerden ze, te midden van de soms heel zware administratieve rompslomp, de optimale manier te vinden om deze grootscheepse werken zo goed mogelijk te laten opschieten. Stap voor stap voerde de aannemer de gevraagde werken uit, altijd volgens de voorschriften die waren opgesteld tijdens de voorstudiefase. Soms moesten de bochten tien tot zelfs twintig keer worden afgepaald om de voorgeschreven visuele perspectieven te verwezenlijken, terwijl de weerstand van de funderingen en de bekledingen door middel van mechanische tests werd gecontroleerd. Alle partners

waren dus constant op het terrein aanwezig om alles te controleren, te berekenen en te bespreken, zodat elke extra vertraging kon worden vermeden.

Het park hield natuurlijk niet op met leven tijdens de werkzaamheden, en helaas leed het soms grote schade, buiten de wil om van iedereen die meewerkte aan het project om de vroegere luister van het park te herstellen. Zo stelden we in bepaalde nieuwe zones van het park beschadigingen vast, zoals vernielde of beschadigde banken, zware schade die was toegebracht aan het gezondheidsparcours, ingeslagen ruiten van machines en werfbarakken ... Deze gratuite vandalenstreken deden bij sommigen uiteindelijk twijfels rijzen over het nut van een dergelijke restauratie. Maar gelukkig bereikte de communicatieactie die de gemeente bij de bevolking opstartte haar doel en konden de inwoners zich het park opnieuw toe-eigenen, met respect voor het al uitgevoerde restauratiewerk. De ouderen, die talrijk aanwezig waren in het park en tevreden waren met de positieve veranderingen die er geleidelijk werden doorgevoerd, beseften dat ze een belangrijke rol te vervullen hadden. Maar ook de jongeren voelden zich door deze renovatie aangesproken, en beetje bij beetje nam het vandalisme af.

De werken in het park waren ook onderhevig aan het weer. Tijdens de winter vertraagden de werken of vielen ze soms zelfs helemaal stil. Ook tijdens de andere seizoenen waren de weersomstandigheden soms heel slecht, en vaak maakte zware regenval het moeilijk om voort te werken.

De werken waren nog volop aan de gang toen de periode voor de aanplanting begon. Met instemming van de gemeente, de DML en de KCML werden oplossingen uitgewerkt om het onderhoud van het park te verlichten en toch de aanleg van nieuwe landschappen voort te zetten. De beplanting - de renovatie van negen van de gazons en de aanleg van een maaiweide, naast de aanplanting van inheemse bomen en struiken, waterplanten langs de beek, winterharde planten en eenjarige bloemen - gebeurde in 2010-2011. Ook hier

veroorzaakten de werkzaamheden enige schade, in dit geval het verlies van heel wat zieke planten. Gelukkig was de vervanging ervan voorzien. Daarnaast werden, met de hulp van Beliris, alle plaatsen geïnventariseerd waar herbeplanting nodig was naargelang van het geschikte seizoen voor elke soort en werden zieke planten door gezonde exemplaren vervangen. Nu, na dit titanenwerk, zijn de beplantingen eindelijk klaar, nog altijd tot ieders grote tevredenheid ...

De werken liepen door tot in 2012, toen de vijvers, de rocailles en de gebouwen werden gerestaureerd. Het resultaat mag er wezen, en de wandelaar kan nu van een prachtig gerestaureerd park genieten. Dankzij de vlotte samenwerking tussen alle partijen en met respect voor het groene erfgoed van het Gewest is het Josaphatpark nu veel ruimer, onder meer dankzij nieuwe voetgangerspaden tussen de verschillende delen van het park, die vroeger door de spoorlijn en door te brede lanen van elkaar werden gescheiden.

Neem tijdens uw volgende wandeling even de tijd om te kijken naar de kleine details en geniet van de prachtige uitzichten en doorkijken. Dit hele project versterkt ook het imago van het Gewest en van een gemeente die haar erfgoed wil beschermen opdat nog tal van generaties ervan kunnen genieten.

NOTEN

1. Voor dit project, zie de volgende publicaties: *Beliris voor Brussel. Josaphatpark; Beliris. Ter Kamerenbos - Josaphatpark, een blik achter de schermen*, [nor]production, Brussel, 2011.

2. *Ibidem*, p. 124.

3. Beliris is een samenwerkingsakkoord tussen de federale overheid en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest dat de uitstraling van Brussel als hoofdstad van zowel België als Europa wil bevorderen. De Directie Vervoerinfrastructuur, een dienst van de FOD Mobiliteit en Vervoer, is belast met de studie, de uitvoering en de controle van deze initiatieven. Zie www.beliris.be.

Restoring Josaphat Park in Schaerbeek. An assault course?

Josaphat Park, located in Schaerbeek, was created in the early 20th century by landscape architect Edmond Galoppin, with the assistance of engineer Louis Bertrand and listed by royal decree in 1974. Over time the park succumbed to nature taking hold of it. So how was this historic park to be restored to its former glory? This article invites you to follow the landscape architect in charge of the restoration, from the start of the study phase in 2001 to the completion of the actual work in 2008. Throughout this campaign the discussion on the future and development of a park that is both historic and public, was held by all those involved including the users whose active cooperation is essential to the success and sustainability of such a major project.

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basy, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Murielle Lesecque,
Cecilia Paredes en Brigitte Vander Bruggen

SECRETARIAAT

Cindy De Brandt en Linda Evens

REDACTIE

Raymond Balau, Hans Blanchaert, Bruno Campa-
nella, Nicolas de Villenfagne, Eric Hennaut,
Serge Kempeneers, Catherine Leclercq,
Harry Lelièvre, Anne-Marie Sauvat

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels en Erik Tack

NALEZING

Mia Verstraete tekstchirurg, Suzanne Gillijns,
Stephan Van Bellingen, en de leden van het
redactiecomité

VORMGEVING

Supersimple.be

DRUK

Dereume Printing

BEDANKINGEN

Jean-Marie Bailly, Philippe Charlier,
Julie Coppens, Philippe de Gobert,
Alexandre Carleer, Alice Gerard,
Gaspard Jedwab en Alfred de Ville de Goyet.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Arlette Verkruyssen, directeur-generaal van
Brussel Stedelijke Ontwikkeling - Gewestelijke
Overheidsdienst Brussel / Directie Monumenten
en Landschappen, CNN - Vooruitgangstraat 80,
1035 Brussel.

*De artikelen zijn gepubliceerd onder de
verantwoordelijkheid van de auteurs. Alle rechten
voor het reproduceren, vertalen of herwerken zijn
voorbehouden.*

HERKOMST VAN DE FOTO'S

*Mochten er ondanks onze inspanningen om
alle reproductierechten te betalen toch nog
gerechtigden zijn die niet gecontacteerd werden,
dan worden zij verzocht zich kenbaar te maken bij
de Directie Monumenten en Landschappen van
het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.*

FOTO OMSLAG

Josaphatpark. Schaarbeek
(A. de Ville de Goyet, 2013 © GOB)

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM - Archives d'Architecture Moderne
ARB - Académie royale de Belgique
BVPB - Brussels vereniging voor plantsoen-
beheerders
BRP - Bibliotheek René Pechère
KBR - Koninklijke Bibliotheek van België
GOB - Gewestelijke Overheidsdienst Brussel
- Documentatiecentrum van Brussel Stedelijke
Ontwikkeling.

ISSN

2034-578X

WETTELIJK DEPOT

D/2013/6860/018

**Cette revue paraît également en Français
sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.**